

סוגיות

המחקרים במדור זה נעשו במסגרת העמותה לחקר מערכות ההעפלה
ע"ש שאול אביגור, אוניברסיטת תל-אביב

פרשת קלאדובו - שאבאץ (שני ספרים והרהור שלישי)

מבוא

בהפרש של שנה אחת ובנפרד זה מזה יצאו שני ספרים, אחד בישראל והשני באוסטריה, המוקדשים לפרשת קלאדובו - שאבאץ, אחת הפרשות הפחות ידועות מתקופת השואה.¹

במבוא לספר העברי מגדירות המחברות את תחומי הקורות של הפרשה: "ספר זה מספר את סיפורם של כ-1,000 מעפילים, שיצאו בנובמבר 1939 מווינה (או דרכה) לארץ ישראל. באפריל 1941 חזרו ונפלו בידי הנאצים ביוגוסלוויה, ולא זכו להשלים את מסע עלייתם. עשרים חודשי השהייה ביוגוסלוויה, תחילה בכפר קלאדובו ואח"כ בעיר שאבאץ, נתנו לקבוצת המעפילים את שמה ולגורלם המר את הכותרת 'פרשת קלאדובו - שאבאץ'. קורותיהם, כסיפור חיים ומותם של יהודי אירופה בתקופת השואה, נעות בין מדיניות ההגירה הכפויה והגירוש ערב המלחמה ובשנותיה הראשונות, ובין הרצח ההמוני המתוכנן, 'הפיתרון הסופי'.²

אולם מעבר לכך הספר נוגע בהיבטים מסוימים של הקשרים שבין היישוב היהודי בארץ והגולה בתקופת השואה, בארגון עלייה ב' ומפרט את עמדותיהן של ארצות המעבר ומעל לכל של בריטניה, שניסתה למנוע עלייה בלתי חוקית לא"י. מורכבותם של גורמים אלה השפיעה באופן מכריע על גורל מסע קלאדובו - שאבאץ. במילים כמעט זהות פותחים המחברים של הספר בגרמנית את סיפורם:

ספר זה מספר את קורות טרנספורט של פליטים בזמן שבין נובמבר 1939 ואביב 1942. הוא מוסר דיווח על גורלה של קבוצה בת למעלה מ-1,000 אנשים, שדבר אחד משותף להם. הם היו יהודים או הפכו ליהודים ע"י חוקי נירנברג ובכך נחשפו לרדיפות של הנאציזם-סוציאליסטים. בחלקם הארי מוצאם מאוסטריה, אך גם מגרמניה ומצ'כוסלובקיה והם ניטו נואשות להמלט מרודפיהם. למען השגת מטרה זו היו מוכנים להסתכן בכריחה הרת סיכונים ובלתי וודאית.³

1. חנה ויינר, דליה עופר, *פרשת קלאדובו-שאבאץ, מסע ההעפלה שלא הושלם, עם עובד, ת"א 1992*. להלן ויינר-עופר.

Gabriele Anderl / Walter Manoschek, *Gescheiterte Flucht, Der Jüdische Kladovo - Transport auf dem Weg nach Palastina, 1939-42*, Wien, Verlag für Gesellschaftskritik, 1933.

2. ויינר-עופר, ע' 13.

3. אנדרל-מנושק, ע' 12.

גם ספר זה מזכיר במבוא את עמדתה המקשה של בריטניה, את "המוסד", הזרוע הסודית של תנועת הפועלים הציונית, שנוסד במיוחד למטרה זו של עלייה ב', את הקושי בהשגת אוניות והתנגדות ארצות המעבר.

שני הספרים מזכירים במבוא שלהם את פעילותם של התנועה הרוויזיוניסטית החל מינואר 1939, של המוסד לעלייה ב' באביב אותה שנה ושל מארגנים פרטיים של עלייה בלתי חוקית ומציינים כי עד ראשית המלחמה הגיעו ארצה בדרך זו למעלה מ-17,000 עולים.

אולם הפרשה כולה הייתה לאחד הפרקים העצובים בתולדות ההעפלה, מעולם לא נכשל מארגני ההעפלה כישלון צורב כל כך: קבוצת מעפילים, שיצאה לדרך באחריותו הישירה של המוסד לעלייה ב', לא הגיעה לארץ ישראל ונספתה בידי הנאצים, אף על פי שנמלי היציאה מאירופה לא היו סגורים בפני מהגרים יהודים, ואף שלמעלה מ-7,000 מעפילים הגיעו ארצה באותו מסלול עצמו ובאותם חודשים עצמם. בספר זה ננסה לעמוד על הסיבות לכישלון זה, להאיר ולהבהיר את שיקול הדעת של האחראים להעלאת המעפילים ואת תהליך קבלת ההחלטות. נעשה כמיטב יכלתנו לענות על השאלה מפני מה יצאה הקבוצה לדרך למרות אי-הוודאות והסכנות שנשקפו לה, ומה נעשה להבטחת המשך דרכה של הקבוצה מיוגוסלוויה לארץ ישראל, ומפני מה נכשל הדבר.⁴

כן גם מחברי הספר האוסטרי:

בעוד טרנספורטים בלתי לגליים רבים הגיעו לארץ היעודה, אם כי תוך התגברות על מכשולים לאין ספור, הניסיונות להביא את טרנספורט הפליטים המתואר כאן לפלשתינה נדונו לכישלון: המסע הסתיים בתפנית 1939-1940 בנמל היוגוסלוי הקטן קלאדוכו ששמו נקשר לקבוצה. בספטמבר הועברו הפליטים לעיירה הסרבית שאבאץ ליד הנהר Save. התפתחות המלחמה, תנאים חיצוניים בלתי נוחים, שיקולים פוליטיים מוטעים מצידו של 'המוסד' והכרעה הרת גורל של המזכיר הכללי של איגוד הקהילות היהודיות היוגוסלויות, הביאו לכך, כי שוב לא עלה הדבר למלט קבוצה זו בעוד מועד למבטחים. רק בקירוב 200 אנשים – לרוב בני נוער – יכלו להמלט ממש בשנייה האחרונה לפני ההתקפה הגרמנית על יוגוסלוויה, הם קיבלו סרטיפיקטים של עולים והגיעו בדרך היבשה לפלשתינה.⁵

"הפרשה כולה" כפי שכותרות מחברות הספר העברי "אפופה אווירת מסתורין ואי בהירות. בקרב רבים מקרובי הנספים וידידיהם, ששהו באותם הימים בארץ ופעלו להצלחתם, וכן בקרב בני המזל שזכו לעלות לארץ לפני שנכבשה יוגוסלוויה בידי הנאצים, שוררת תחושת טינה ומרירות. החומר שהתפרסם נראה להם חסר פשר והיגיון, ושוררת בקרבם תחושה שנעשה טשטוש מכוון של העובדות...".⁶

שני הספרים, כל אחד בדרך ובשיטתו, מנסים להעמיד את העובדות כהווייתן ולפזר אווירת מסתורין ואי בהירות זו. מטרת ההשוואה ביניהם להלן תהיה לבדוק את מידת הצלחתם בכך וייתכן אף להוסיף הרהור שלישי. כן תאפשר לנו ההשוואה

4. ויינר-עופר, ע' 15-16.

5. אנדרל-מנושק, ע' 12-13.

6. ויינר-עופר, ע' 16.

לעמוד על איפיונים מסוימים של כתיבה היסטורית ציונית-ארץ-ישראלית כפי שהיא ניכרת בפרסומים רבים, במיוחד של היסטוריונים ישראלים בשנים האחרונות לעומת כתיבה היסטורית לא ציונית, לא ישראלית ולא פלשתינצנטרית.

גם החלוקה זהה בשני הספרים ונקבעת ע"י ההשתלשלות הכרונולוגית:

- 1) היציאה - גירוש מווינה.
- 2) המסע על הרנובה עד להתקעתו בקלאדובו.
- 3) תיאור החיים על האוניות ולאחר מכן בקלאדובו, המעבר לשאבאץ והתנאים במקום.
- 4) גורל הפליטים לאחר הכיבוש הגרמני של יוגוסלוויה.

פרקים ב' וג' של הספר העברי, שנכתבו ע"י דליה עופר, מוקדשים לתיאור חייהם של מעפילי קלאדובו-שאבאץ ביוגוסלוויה עד לכיבושה בידי הגרמנים ולתיאור ניסיונות 'המוסד' לעלייה ב' - מחלקת העלייה של הסוכנות היהודית להביא את הקבוצה לא"י וכשלונם. פרקים אלה דומים בקונצפציה שלהם ובמקורות שנוזקקו להם לפרקים המקבילים של הספר האוסטרי.

לעומת זאת הפרק הראשון והאחרון של הספר העברי, שנכתבו ע"י חנה ויינר שונים שינוי רב מהפרקים המקבילים בספר האוסטרי. פרקים אלה המתארים את מצבם המיוחד של יהודי אוסטריה לאחר הסיפוח לרייך והרקע ליציאת מסע קלאדובו-שאבאץ, תיאור ההרכב החברתי של הקבוצה וגורלה לאחר הכיבוש הגרמני של יוגוסלוויה, נבדלים מאלה של הספר האוסטרי הן בגישתם, במקורות המונחים ביסודם והן ברמתם המחקרית. שינוי זה, שעליו נעמוד בהמשך, עשוי לחשוף מאפיינים אחדים של כתיבה היסטורית "ארץ ישראלית" לעומת כתיבה היסטורית שאינה שבויה בידי אידיאולוגיה "ציונית-חלוצית" ממוקדת בתוך עצמה.

1. הרקע למסע קלאדובו-שאבאץ

כך מגדיר הספר העברי את הרכב הקבוצה:

פרט לחברי תנועות הנוער ומבוגרים מאוסטריה (בחלקם הורים וקרובים של חברי 'החלוץ' ותנועות הנוער) היו בין העולים חברי תנועות נוער וכודדים מגרמניה, יהודים מרדציג ומספר קטן של בורחים מצ'כוסלובקיה. ביוגוסלוויה הצטרפו אל העולים יהודים מקומיים ופליטים שברחו מפולין ומאוסטריה, במשך הזמן התרחבה הקבוצה וכללה למעלה מ-1,200 איש.⁷

גם הספר האוסטרי עומד על ההטרונגיות של אנשי הקבוצה.

...המדובר בגברים, נשים, ילדים ובני נוער - אנשים מכל קבוצות הגיל, שנבדלו מהותית מבחינת הרקע הסוציאלי שלהם ויחסם ליהדות. אחדים מהם היו פעילים מבחינת הרקע הסוציאלי שלהם ויחסם ליהדות. אחדים מהם היו פעילים ציוניים כבר זמן רב קודם לסיפוח, ואילו לאחרים היוותה פלשתינה יעד בריחה, שניתן היה להמירו בקלות גם באחר. ע"י ראייה כוללת וניתוח מספר רב של עדויות אישיות, המתארות

את גורל הפליטים מזוויות ראייה שונות, המחברים ניסו להעלות תמונה של הקבוצה הכוללת.⁸

בניגוד לכך הספר העברי מתמקד בפרק הראשון בעיקרו ב'החלוץ' ובתנועות הנוער הציוניות. לגורל יהודי אוסטריה לאחר הסיפוח, מאורעות אוקטובר ופרעות נובמבר 1938 מוקדשים בפרק פחות מ-3 עמודים לעומת כמעט 7 עמודים המוקדשים ל'החלוץ', להכשרות, לבית הספר של עליית הנוער, ליעדים חינוכיים וערכיים וכיוצא באלו.

בניגוד לספר האוסטרי, המייחס את הכללתם של אנשים שלא משורות 'החלוץ', שהיוו כמחצית מחברי הקבוצה, למניעים כספיים, שכן "המחסור באמצעים כספיים הדרוש לארגון האוניות הצריך במידה הולכת וגוברת קבלת אנשים שאומנם לא תאמו את ההנחות הנ"ל (עקרון הסלקציה בהתאם לכושר גופני והזדהות עם הרעיון הציוני - ח.ש.) אך היה לאל ידם לגייס סכומים ניכרים",⁹ מפחית הספר העברי ממשקלו של מניע זה ומייחס את הכללתם לרחמנותו של אהוד אבריאל.

אבריאל גם צירף אל המשלוח 300 יהודים מוינה, שלא השתייכו אל המסגרות האלה, ודומה שאמת המידה של צירופם הייתה מצבם האישי הקשה, ובמידת מה – יכולתם להשתתף במימון הוצאות המסע. ארגון המשלוח נעשה באווירה של חיסול או של הזדמנות אחרונה להוציא יהודים מוינה באמצעות המוסד. אבריאל ראה את מצוקת היהודים וצירף למשלוח רבים שאין בידינו לקבוע היום את זהותם. צירופם של מאות היהודים האלה שינה במידה רבה את אופי המשלוח, והיו לו השלכות חשובות על הייחוסים בקבוצת המעפילים בימי השהות הארוכה ביוגוסלביה.¹⁰

נראה כי המחברת מצטערת על מהילת היסוד החלוצי הטהור של הקבוצה, הכולל רבים שלא עשו בימי חייהם אפילו מעשה חלוצי אחד ואף לא התכוונו לעשותו עם הגיעם לארץ, באותם יהודים "שאינן בידינו לקבוע את זהותם", מהם ציונים ותיקים שהקדישו את כל חייהם לרעיון הציוני, והורים לחלוצים בא"י. מסתבר שהמחברת אף מצדיקה את הייחוס המתנשא של אותו חלק "חלוצי", שהביעו גם מנהלי המסע, אל המחצית ה"בורגנית" שמימנה את הוצאות הנסיעה גם עבורם, יחס שהורגש לאורך כל המסע.

ראיית כל מי שאינו בא משורות 'החלוץ', תנועות הנוער הציוניות ובמידה מסוימת 'עליית הנוער' כנטע זר וחסר זהות, בולט גם במבחר המקורות שהספר העברי מסתמך עליו בפרק זה, שכולל ברובו עדויות של אנשי 'החלוץ'. זאת בניגוד לספר האוסטרי, המסתמך על עדויות הלקוחות מכל קשת האידיאולוגיות, הרקע הסוציאלי והגילים של האנשים שהרכיבו את קבוצת קלאדובורג-שאבאץ. חנה ויינר עוסקת ב'עלייה' מנקודת ראות אידיאולוגית מקובעת ואילו גבריאלה אנדרל בפליטים מוכי גורל, בני אדם בשר ודם.

שני הספרים מסבירים ומצדיקים את ההחלטה להוציא את הקבוצה מוינה בכל

8. אנדרל-מנושק, ע' 14.

9. שם, עמ' 20.

10. ויינר-עופר, ע' 32.

מחיר, גם מבלי שהמשך העפלתם בים מובטח בעת יציאתם, זאת לאור הגורל הצפוי להם בווינה.

2. בין עלייה לחיי פליטות, חייהם של מעפילי קלאדובו-שאבאץ ביוגוסלוויה מינואר 1940 עד אפריל 1941

פרק זה בספר העברי, הכתוב ע"י דליה עופר, דומה ביותר לפרק המקביל בספר האוסטרי, הן בתכניו, באילוסטרציות, בגישתו האנושית-אמפאטית והן בקונצפציה הכללית שלו, המתבססת על מכתבים שנשלחו ע"י חברי הקבוצה ועל ראיונות עם השורדים.

במבוא מוסברת הקונצפציה שהדריכה את כתיבתו של פרק זה:

מחקרי ההעפלה עוסקים בגורמים ובאנשים שהפעילוה וארגונה, ומתארים אותה במסגרת תולדות הציונות, היישוב והקהילות היהודיות באירופה של שנות השלושים, וכן ערב המלחמה ולאחריה. אך גיבוריה האמיתיים של ההעפלה, המעפילים עצמם, שהיו מוכנים להפליג בספינות רעועות ולעמוד בסכנות גדולות, נשארים בדרך כלל אנונימיים. בספר זה ביקשנו לייחד פרק גם למעפילים עצמם, ולהוציא קבוצה אחת מקבוצות המעפילים מאלמוניותה ע"י תיאור חיי היום יום שלה... להבין הבנה מעמיקה ככל האפשר את גישותיהם ומחשבותיהם, כיצד הבינו הם עצמם את מצבם וכיצד עמדו בקשיים ובתלאות.¹¹

בהתבססם על חלק מאותם מכתבים, וגם על אחרים שלא עמדו לרשות המחברות של הספר העברי, נוקטים מחברי הספר האוסטרי, באותה שיטה ומרתיבים אותה לא רק לגבי פרק זה בלבד, אלא לכל אורכו של ספרם, לעיתים עד לקיטוע מופרז שמקשה לעקוב אחר רצף העלילה.

שני הספרים, כל אחד בדרכו, סוקרים באורח כמעט זהה ובצורה מופתית מספר נושאים מתוך מסכת חיים שלגביה כותב אחד מחברי הקבוצה "עלי לציין בכנות שבמחנה ריכוז הרגשתי הרבה יותר טוב מכאן, אם מתעלמים משלילת החופש וסכנת המוות שהיו שם".¹²

במסגרת מאמר זה, שאין בכוונתו לשמש תחליף לקריאת הספרים עצמם, אין אפשרות וצורך לעמוד על הפרטים, יצוינו כותרות הנושאים בלבד: ההרכב ההטרונגי של הקבוצה; הניהול הריכוזי, אוטוקרטי של המסע ע"י ה"קומיסרים" של החלוצ; הניכור בין אנשי 'החלוצ' ובין שאר המעפילים הלא מאורגנים; הצפיפות על האוניות; חוסר הפרטיות; הרעב התמידי והמציק; תיאור חיי היום יום; ארגון החיים והשירותים; סבל הילדים; הירידה מהאוניות לכפר ותיאור שגרת החיים בכפר; בית הספר; הייחסים עם איגוד הקהילות היהודיות וראשי המשרד הארצישראלי-ביוגוסלוויה; הניסיונות האינדיבידואליים להשיג רשיונות עלייה והחשדות והמתחיות המלווים בכך; ביקורים מבחוץ (אגמי); המעבר לשאבאץ; תיאור

11. שם, ע' 15.

12. שם, ע' 60.

האכזבות ומריטת העצבים שבחילופי ציפיות ואכזבות (אורזים ופורקים, אורזים ופורקים); משלוח ילדי עליית הנוער לא"י. אם כי בספר העברי ניכרת גישה סוציולוגית משווה ובספר האוסטרי הזדהות רבה יותר עם גורלות הפרט, ברקע המשפחתי ובאיפיונים אינדיבידואליים, דומים שני הספרים בכתיבתם האמפאטית ובגישתם הניתוחית, והם נמנים עם מיטב הכתיבה ההיסטורית על נושא זה.

3. אל ארץ הבחירה: המסע שנעצר

פרק זה, המכונה בספר האוסטרי "מאחורי התפאורה: ניסיונות הצלה של המוסד" הינו הבעייתי, הכואב והמטריד ביותר לא רק בפרשה מסוימת זו, אלא, כך נדמה, בכל תולדות ההעפלה לא"י. הפרק עוסק בשאלה הנוקבת מי אחראי למחדלים שבעקבותיהם מסע פליטים אומלל ומקולל זה לא הגיע ליעדו ונפל לבסוף בידי המרצחים הנאציים? מחברות הספר העברי עומדות במבוא על אוירת המסתורין ואי הבהירות שהפרשה אפופה בה ועל התחושה שנעשה טשטוש מכוון של העובדות. "כדי להעמיד את העובדות כהווייתן שיחזרנו את האירועים, יום אחר יום ושבוע אחר שבוע, הן לפני היציאה מוינה... והן בהמשך המסע בזמן השהייה ביוגוסלביה"¹³.

בכך נפלו המחברות קורבן לטעות נפוצה המכונה בלוגיקה – genetic fallacy, דהיינו השגיאה המדמה לראות בתיאור עובדות רציף, זה אחר זה, גם בחינת הקשרם הסיבתי, מעין תחליף להסברם.

בבואנו לסקור את הסיבות לכישלון, עלינו להבדיל בין סיבות שלכל הגורמים הקשורים בפרשה זו לא הייתה שליטה עליהן, כגון פגעי טבע (קפיאת הדנובה), או אירועי המלחמה (כניסת איטליה למלחמה), ואילוצים אוביקטיביים כגון מדיניות הספר הלבן, קשיים בהשגת אוניות וכיוצא באלו, סיבות שהיו משותפות גם לשאר הטרנספורטים שיצאו מוינה באותה עת ובאותה דרך ושהגיעו למחוז חפצם ובין מחדלים שיד אדם גרמה אותן, במזיד או בשוגג, ושניתן היה למנען. הספרים הנדונים עוסקים בשניהם. אנו נמקד את שאלת האחריות בשלוש החלטות הרות גורל.

האונייה "ואטן"

באביב 1940 עמד לרשות מרכז המוסד בג'נבה סכום של 50,000 דולר שגויס בקרב פעילי תנועת העבודה בארה"ב במגבית מיוחדת להעלאת קבוצת קלאדובר-שאבאץ. פעילי המוסד התלבטו בין שתי אפשרויות: לשאת ולתת על רכישת אונייה קטנה לאנשי קבוצת קלאדובו, שלמענם נועדו הכספים שגויסו, או לנהל מו"מ על רכישת אונייה תורכית גדולה ששמה 'ואטן', שהייתה יקרה בהרבה, על מנת להשיט בה לא רק את מעפילי קלאדובו אלא גם מעפילים מקבוצות אחרות, שחיכו לאות יציאה לדרך משטחי הרייך. "לבסוף הוחלט, בשל מחסור חמור באוניות, לשאת ולתת על

רכישת האונייה הגדולה והיקרה, בתקווה להעלות לארץ ישראל מעפילים מהקבוצות שנזכרו לעיל. להחלטה זו היו שותפים כל פעילי המוסד הבכירים באירופה, צבי חייאלי, משה אגמי, יוסף ברפל, רות קליגר עליאב".¹⁴

לבסוף התברר כי העסקה נכשלה והכסף שהיה מיועד למעפילי קלאדובו ירד לטמיון. "ביטול עסקת 'וטאן' פגע גם באמינות של המוסד בעיני איגוד הקהילות היהודיות ביוגוסלביה, פעילי תנועת העבודה הציונית בניו יורק, שכזכור אספו את 50 אלף הדולרים לרכישת אונייה למעפילי קלאדובו, וכן בעיני אנשי הג'וינט, שנאלצו להוסיף ולממן את הוצאת המחיה של הקבוצה".¹⁵

ברוח זו אף הספר האוסטרי,¹⁶ הקושר את תוכנית קניית 'וטאן' בתוכנית לסייע בבריחת 2,000 יהודים מפראג תמורת תשלום 25 לירות אנגליות לראש במטבע זר, שלא יצאה לפועל בגלל סכסוכים בין ברטולד שטורפר ופעילי ה'מוסד'. שני הספרים, כל אחד מטעמו, נמנעים מנקיטת עמדה בפרשה.¹⁷

האונייה 'דאריין 2'

הספר העברי מוסר על רכישתה של האונייה 'דאריין 2' ע"י צמרת ואגמי בכספים ש'המוסד' קיבל לשם כך מהג'וינט, ואילו ראשי המוסד בארץ עיכבו את הפלגתה, תחילה בתירוצי סרק של חשש לביטחונה אחר כניסת איטליה למלחמה בעוד שההפלגות בים השחור ובים התיכון נמשכו כסדרן. לבסוף נשלח מברק מאליהו גלומב

ובו הוראה להפסיק הפסקה מוחלטת את מפעל שפיצר (כך כונו מעפילי קלאדובו בצופן). ההחלטה עוררה תמיהה והתנגדות בקרב פעילי המוסד באירופה, ולפיכך הוחלט שמשאגמי יחזור לארץ ויפעל בנחישות לשינוייה... אך למרות מאמציו לא הצליח לשנות את ההחלטה ע"י שכנוע מנהיגי ההגנה והמוסד שאפשר להפליג במימי הים התיכון, שהעלאת קבוצת קלאדובו אפשרית היא ובטוחה. ההוראה לעצור את 'מפעל שפיצר' נשארה בעינה.¹⁸

הספר האוסטרי מדייק יותר בדבר המקורות הכספיים של רכישת האונייה, אם כי גם הפעם מבלי להביא את המקורות לקביעותיו. לפיו מחיר האונייה הסתכם ב-60,000 דולר, חוב שהמתווך פנדליס חב למוסד 12,000 דולר מכספי המקדמה ששולמו לו עבור רכישת האונייה 'וטאן' ואילו שאר הסכום הושג (זו הפעם השנייה עבור אותה מטרה - הצלת יהודי קלאדובו-שאבאץ) מהג'וינט.

ב-28 במאי 1940 התקיים בברן מפגש של נציגי ה'ג'וינט' באירופה, נציגי הסוכנות היהודית וה'מוסד'. סוכן ה'מוסד' צבי חייאלי איים על ה'ג'וינט' שזה ישא במלוא האחריות לכל

14. שם, ע' 75.

15. שם, ע' 76.

16. אנדרל-מנושק, ע' 108.

17. בספרה דרך בים מעוררת דליה עופר את השאלה: "האם הייתה למוסד סמכות חוקית ומוסרית להשתמש בכספי המגבית שלא לצרכיה הישירים של קבוצת קלאדובו?" (ע' 84) אולם היא אינה משיבה על שאלה זו, ואף לא חוזרת עלייה בספר הנדון כאן.

18. ויינר-עופר, ע' 77.

התוצאות האפשריות, אם לא יעביר 45,000 דולר למען קניית ה'דאריין' 2. כן הפעיל יחיאל לחץ על הארגונים הציוניים השונים בארה"ב ובאירופה.¹⁹

שני הספרים, העברי בפירוט רב מאוד ועל בסיס עבודת מחקר וחשיפת מסמכים ארכיוניים רבה ומעוררת כבוד והאוסטרי בקיצור נמרץ וללא ציון המקורות שעליהם הוא מסתמך, מנמקים את ההחלטה בדבר הפסקת המאמצים להעלאת קבוצת קלאדובו והעברת האונייה מרשות ה'מוסד' לרשות אנשי ה'הגנה' דוד הכהן, ויהודה ארזי, (תמורת 15,000 ליש"ט, שהם 60,000 דולר, המחיר ששולם עבור דאריין, כפי שמציין הספר האוסטרי, כלומר התשלום השלישי שנכנס לקופת ה'מוסד' עבור אותה מטרה עצמה שהוא לא מימש) בשיקולים מדיניים של מוסדות היישוב היהודי בא"י. דוד הכהן ויהודה ארזי עסקו בפעולות משותפות חשאיות עם הבריטים. בין שאר הפעולות שהציעו השניים לבריטים היו פעולות חבלה ומיקוש, שמטרתן לפגוע בתעבורה על נהר הדנובה, ובעיקר באספקת הנפט מרומניה לגרמניה. לשם כך, היו זקוקים לאוניות והאוניות ששימשו למבצעי עלייה ב', ובכלל זה 'דאריין' 2 התאימו להם ביותר, שכן בשימושם לעלייה ב' היוו הסוואה לשם הטעיית הגרמנים וממשלות הבלקן, שעקבו אחר תנועת אוניות המעפילים.

ההחלטה להעביר את 'דאריין' לאנשי השיתוף נראית תמוהה ובלתי מובנת לאור הקשיים בהם נתקלו אנשי המוסד לרכוש אונייה. ואולם היא מצאה את צידוקה בעמדה שנתגבשה באותם ימים בקרב מנהיגים חשובים ב'הגנה' וה'מוסד', שיש סיכוי לקדם את מבצעי עלייה ב' ע"י השתתפות בפעולות הביון של בריטניה בארצות הבלקן... הם סברו שבפעילות משותפת עם רשויות בריטיות שונות, שעסקו בביון ובחבלה בארצות הבלקן, יקשרו קשר עם חוגים בעלי עמדה בארצות אלה אצל הבריטים ובאמצעותם יקדמו את ענייני הציונות ובכללם את העלייה. ואולם עמדה עקרונית זאת לא הייתה רלבנטית למקרה קלאדובו, שכן לא ענתה בטווח המיידי על הצורך להעלות את המעפילים. אדרבה, היא דחתה את העלאתם למועד בלתי מוגדר. יתרה מזו, במקרה זה ביטאה ההחלטה להעביר את 'דאריין' לצורכי השיתוף ניגוד בין מבצעי עלייה ב' ובין פעולות השיתוף.²⁰

על כך יש להעיר: בספרה "דרך ביים" כותבת דליה עופר: "אין בירדנו כל הוכחות שאכן ניסו לממש תוכנית כזאת... דוד הכהן בעדויותיו ובספרו אינו מציין תוכנית מוגדרת, שעמדה בפניו ערב קניית 'דאריין'".²¹ שני הספרים אינם מביאים כל אסמכתא לכך כי הבריטים היו שותפים לתוכניות אלו. עצם הטענה אבסורדית, שכן הבריטים התנגדו לעלייה בגלל סיבות מדיניות, התנגדות הערכים ולחצים מצדדים שונים ולא בגלל יחסים צוננים עם היישוב היהודי, ששיפורם אף היה גורם להם להסיר את התנגדותם. כן הייתה משמעות תוכנית הנפל של חסימת הדנובה לא רק "דחייה" של העלאת אנשי קלאדובו, אלא קץ כל העלייה ב' שעברה דרך הדנובה שאותה ביקשו למקש.

הספר העברי מביא שורה של צידוקים למסירת ה'דאריין' ונתלה בכך בדעת

19. אנדרל־מנושק, ע' 109.

20. ויינר־עופר, ע' 77.

21. דרך ביים, ע' 93.

גדולים, הוא מסביר את מדיניות המנהיגות היהודית ובראשה חיים וייצמן, דוד בן גוריון ומשה שרתוק להרחיב ככל האפשר את שיתוף הפעולה עם הבריטים בימי המלחמה, כדי ליצור תנאים לחיזוק כוחו הצבאי של היישוב ולשינוי עמדתה של בריטניה בשאלת ארץ ישראל עם סיומה של המלחמה. הספר מסתמך בכך על דברי חיים וייצמן, בהקשר למסירת האונייה 'דאריין':

שומה על המדיניות הציונית... להעדיף את המטרות לטווח ארוך, כלומר, הקמת מסגרת שבה ימצאו המוני היהודים מקלט, על פני המשימות המיידיות של העלאת קבוצת עולים זו או אחרת... כאשר יעדי הטווח הארוך מתנגשים ביעדי הטווח הקצר - שומה על מנהיגות אחרת שלא לשכוח את העיקר.²²

שני הספרים נמנעים מלהעלות את האספקט המוסרי שבהעדפת 'טווח ארוך' ספקולטיבי וללא כל עיגון במציאות על פני 'טווח קצר' של הצלת 1,200 אנשים הנמקים על אוניות וסכנת מוות מרחפת על ראשם. ואילו בעבודת הדוקטור של דליה עופר היא כותבת בהקשר זה:

הדילמה נבעה מן ההתנגשות שבין הבעיה המוסרית, הרואה בהצלת חיי אדם ערך עליון ומוחלט, לבין הבעיה הפוליטית הפרגמטית: הגישה המוסרית הרואה בעלייה בלתי ליגלית דרך להצלת יהודים ובכך מפיקה כל ביקורת אפשרית על הפעולה. ואילו הגישה הפרגמטית רואה בעלייה בלתי ליגלית מכשיר לקידום מטרות ציוניות במישור המדיני או בכל מישור אחר, ומתוך כך היא קובעת שיקולים רציונאליים תכליתיים להגשמה או אי הגשמה... התבלטותם של המנהיגים היא מופנמת מאוד משום הקושי הנפשי והאידיאולוגי של המנהיגות הציונית להבחין בסתירה שעלולה להתעורר בין שימוש באמצעים פרגמטיים להשגת מטרות הציונות, לבין הצלת יהודים, כצו ערכי מוסרי עליון.²³

באשר לפרשת 'דאריין' המחברת אף מתדרת דילמה זו:

בסוף 1940 שנה לאחר שהחלה המלחמה למרות ההחמרה הרבה במצב היהודים, ולמרות ששיתוף הפעולה עם בריטניה עלה על שרטון, עדיין חושבים ופועלים במונחים, בכלים ובמטרות של חורף ואביב 1940. המדיניות הציונית בפרשת הדאריין מדגימה מצב זה עד לידי אבסורד.²⁴

דילמה זו אינה נזכרת בספר הנדון וכן לא דעתו המנוגדת של מנהיג אחר, ברל כצנלסון, שיש להעדיף בכל מקרה הצלת יהודים והעלאתם.²⁵ במקום זאת מביא הספר 'צידוק' נוסף להעברת 'דאריין' לידי 'אנשי ההגנה' וה'מוסד':

'אנשי ההגנה' וה'מוסד' ראו תועלת כפולה בהעברתה של 'דאריין' לידי קבוצת הכהן וארזי. אם יעביר להם המוסד את 'דאריין' הוא יקבל בעבורה 60 אלף דולרים (שכן פירושה של

22. ויינר-עופר, ע' 78.

23. דליה עופר, העלייה הבלתי חוקית לא"י בתקופת מלחמת העולם השנייה (1939-1942), ע' 39.

24. שם, ע' 68.

25. דרך ביס, ע' 95.

ההעברה היא מכירתה (לבריטים) ויוכל לכסות בהם את חובותיו שנצטברו בפעולות החורף האחרון.²⁶

על כך יש להעיר כי יהיה זה התשלום הרביעי שייגבה על חשבון הצלת יהודי קאלדובו-שאבאץ, ונראה כי סכלם של יהודים אלה שימש מקור הכנסה לא רע לגופים שהיו מצווים על הצלתם ולשם כך הופקדו הכספים בידיהם פעם אחר פעם. הטענה האומרת כי הסיכויים להעלאת אנשי קאלדובו נראים קלושים עקב התפשטות המלחמה אל הים התיכון סותרת את דברי המחברת עצמה, שטענה כי שליחי היישוב, אגמי וצמרת העבירו את המידע, כי ההפלגות בים השחור ובים התיכון נמשכו כסדרן ושמארגנים אחרים של העלייה הבלתי ליגאלית לא הפסיקו את פעולתן.²⁷

קשה להתמודד עם הטענה המדהימה של עופר, כי "בקיץ 1940 נראה היה שאין נשקפת סכנה של ממש לחיי המעפילים ביוגוסלוויה".²⁸ ניתן לשאול כנגד זה, על שום מה ערכו איפוא מגביות חירום לצורך הצלתם אצל יהדות ארצות הברית, הג'וינט ואחרים וכיצד נימקו את חיוניותן.

בדין מסכם הספר העברי פרשה עגומה והרת גורל זו:

בהסכמתם להוצאת 'דאריין' מידיהם זנחו אנשי המוסד את חובתם המיידית להשלים את מבצעי ההעפלה, ובראש וראשונה את מבצע העלאת מעפילי קאלדובו, שהם עצמם סברו שהשלמתו אפשרית. בראשית ספטמבר 1940 אומנם חזר המוסד לעסוק בהעלאתם של מעפילי קאלדובו, אך בתנאים פחות טובים. במבט לאחור אפשר איפוא לומר שהוצאתה של 'דאריין' מרשות פעילי המוסד והעברתה לרשותם של דוד הכהן ויהודה ארזי מנעה את העלאתם של אנשי קאלדובו בקיץ 1940.²⁹

משני הספרים לא מתברר מה היו יעדי 'דאריין' בין ה-17 ביולי 1940 ועד ראשית ספטמבר אותה שנה עת הוחלט להחזיר את 'דאריין' ליעודה המקורי ולהעלות בה את אנשי קאלדובו, גם זאת ללא מידע מדויק מדוע, כיצד והיכן התקבלה ההחלטה. מה קרה, איפוא, בחודשיים אלה, שבהם ניתן היה להעלות לא רק את מעפילי קאלדובו, אלא גם את אלה שחיכו לגאולתם במקומות אחרים בבלקנים ובתורכיה, חודשים גורליים בטרם תקפא הדנוכה ותחסום את דרכם? בעבודת הדוקטור שלה עקבה דליה עופר אחר גורל האונייה 'דאריין' בתקופה זו והיא מסכמת את ממצאיה:

"מסקנה אחת ברורה עולה מבדיקת קורותיה של 'דאריין' בחודשי הקיץ והסתיו של 1940: לא היה לאונייה תפקיד מוגדר ונחרץ במסגרת פעולת השיתוף".³⁰ בספרה דרך בים חוזרת דליה עופר על מסקנה זו ומוסיפה:

לאונייה לא היה תפקיד מוגדר ונחרץ במסגרת פעולות השיתוף עם הבריטים, אך נשקלו דרכים שונות להשתמש בה כאשר יוחלט על פעולות קונקרטיות... נראה שהבריטים לא היו

26. וינר-עופר, ע' 79.

27. שם, ע' 77.

28. שם, ע' 79.

29. שם, ע' 80.

30. ראה הערה 23, ע' 39.

מעוניינים בה, ולפיכך התוכניות לגביה נדחו או נתבטלו, ואפשר שלא היו להם מעולם תוכניות מוגדרות לשימוש בה".³¹

מתברר שלא הייתה בפרשה זו כל דילמה, בה עמד רעיון גדול מול רעיון גדול אחר (וכי איזה רעיון גדול שקול כנגד חייהם של 1,200 אנשים?). או בלשונו של וייצמן, לא הוקרב כאן טווח קצר של העלאת קבוצת עולים זו או אחרת מול טווח ארוך, אלא בגלל לא כלום. דוד הכהן, שסיכל כל ניסיון להשתמש באונייה 'דאריין 2' לשם הצלת יהודי קלאדובו, אפילו לא היה יכול להזכר לאחר מכן, מה נעשה באונייה זו לאחר שהצליח במשימתו.³²

'דאריין' מהדורה שנייה.

שני הספרים מנמקים את ההחלטה להחזיר את 'דאריין' לייעודה המקורי באופן דומה:

ההחלטה לנסות ולהעלות את אנשי קלאדובו באה בעיקרה עקב הלחצים על הסוכנות והמוסד שהפעילו ארגונים כגון הג'וינט ותנועת העבודה הציונית באמריקה. הללו טענו שהמוסד אחראי לגורל אנשי קלאדובו ושאם לא יועלו יאבדו למוסד יוקרתו והאמון שנותנים בו.³³

כן גם הספר האוסטרי: "הסיבה החשובה ביותר לשינוי קו פתאומי זה מן הסתם היה אובדן היקרה שהמוסד התנסה בו בגלל טרנספורט קלאדובו שעלה על שרטון".³⁴ אליהו גולומב הטיל את ביצוע העלאת אנשי קלאדובו על יהודה בראגינסקי, מוותיקי המוסד שלא היה מעורב בפעולת השיתוף. כן פנה שוב אל אנשי ועד החירום, שעסק בארצות הברית בגיוס משאבים לעלייה ב', וביקשם לחדש את איסוף הכספים למסע העלייה עבור קבוצת קלאדובו.

בראגינסקי הגיע לקושטא ב-26 בספטמבר 1940. בדצמבר כבר קיימת סכנה שהדנובה תקפא. מתוך חודשיים אלה בוזבו חודש יקר במו"מ מייגע בין המוסד וההסתדרות הציונית בארצות הברית, ובין שפיצר, מזכיר איגוד הקהילות היהודיות ביוגוסלביה, בדבר העברת התשלום עבור הצטיידות האונייה בפחם. הנציגים האמריקאיים ביקשו לקבל תשובה לאן נעלמו הכספים שהוקצבו לאונייה, לדעתם כבר הועבר כל הכסף הדרוש ל'דאריין' ואין בידם אמצעים חדשים, ואילו שפיצר כבר לא נתן כל אמון באנשי המוסד.

שני הספרים, כל אחד מטעמו, אינם מוצאים לנחוץ לנקוט עמדה מעריכה כלשהי לגבי משחק זה בחיי 1,200 נפשות בגלל סכום פועט יחסית של הצטיידות אונייה קטנה בפחם.

יתר על כן, גם לאחר שהסכום עבור הצטיידות בפחם הועבר לפי דרישת המוסד ולאחר שהאונייה יצאה לקונסטנציה שברומניה לשם הכשרתה לקליטת הנוסעים, וכאשר נותר לכל היותר חודש אחד עד לקפיאת הדנובה, חזרה 'דאריין' והפליגה לאיסטנבול ועל סיפונה כמה מאות עולים בעלי רשיונות עלייה, אשר שילמו עבור כך

31. דרך כיס, ע' 101.

32. ראה שם, הערה 89.

33. וינר-עופר, ע' 90.

34. אנדרל-מנושק, ע' 111.

במחיר מלא. עולים אלה המשיכו את דרכם מאיסטנבול לארץ באוניה ארצישראלית בשם 'חנה'. בספרה *דרך בים* מגיעה דליה עופר למסקנה כי אפילו מדובר בכמה נסיעות מאותו סוג.³⁵ עניין זה, שהינו כה בלתי יאומן עד שללא היסוס ניתן לכנותו בכינוי 'פשע', אכן אינו נזכר בעדויות של אנשי המוסד או בספריהם וגם בשיחות בעל-פה לא יכלו להזכר בו. אך אין כל ספק כשהתקיים ואף שימש מקור לטענות שפיצר כנגד אנשי המוסד כאחד הגורמים לבזבז זמן ועיכובים בארגון 'דאריין' ע"י המוסד.

שני הספרים, ואף זה בלתי ייאמן, אינם מביעים על כך כל הערכה או הערת גינוי. הספר העברי מסביר החלטה זו בשתי סיבות: "ניצול ההזדמנות למלא את הקופה הריקה של המוסד ע"י גביית תשלום בעבור הפלגה חוקית" (תשלום רביעי או חמישי שקיבל המוסד באמצעות 'דאריין' על חשבון הצלת אנשי קלאדובו) וכן ב"חשש שמא תחרם האוניה".³⁶ סיבה שנייה זו מופרכת מעיקרה, שכן תוך תיאום נכון, אנשי קלאדובו שישבו על מזוודותיהם יכלו להגיע לסולונה תוך זמן קצר ולעלות על האוניה ללא כל השתיות.

הספר האוסטרי משער אף הוא כי המצב הפיננסי הדחוק של המוסד וכן חוסר הוודאות בדבר התערבות גרמנית ביוון, הכריעו בעניין.³⁷

מבצע זה שלא מן המניין, בוצע בשלהי הסתיו, כאשר הזמן לשילוח קבוצת קלאדובו כבר דחק ביותר והוא חתם בכך את גורלם של 1,000 בני אדם, שכן עם שובה של האוניה מ'חאלטורה' זו, סרבו חברות האוניות היוגוסלוויות להעביר את אנשי קלאדובו לנמל סולונה מחשש לקפיאת הדנובה וגורל אוניותיהם. לאחר זאת שפיצר, שקצה נפשו בתירוץ ובשקרים של המוסד, שנבהל לאור האסונות של טביעת אוניות הפליטים 'סלבדור', 'פאטריה', עיכב את שילוחה של הקבוצה בדרך הרכבת. בכך הוא הפך לחוליה האחרונה שחרצה את גורלם של אנשי קלאדובו שאבאץ. מן הראוי לקרוא בהקשר זה את הנספחים לספר העברי, בייחוד את חליפת המכתבים בין סימה שפיצר וד"ר רות קליגר, המדברת בעד עצמה יותר משהמחברת נמנעת לומר ישירות.

האוניה 'דאריין' שבה ב-19 במרס לנמל חיפה ועל סיפונה 786 מעפילים אחרים.

פעולות המחלקה המדינית, העלייה ועליית הנוער למען מעפילי קלאדובו לאור תוכנו של סעיף זה בספר העברי, מתעוררת השאלה אם כוונת הכותרת לא הייתה אירונית, ושמוטב היה לנסחה כ"חוסר פעולות" הגופים המופיעים בה. בנושא זה, הדורש התמצאות בענייני הפנים של היישוב היהודי בא"י, עולה הספר העברי בדרך הטבע לאין שיעור על הספר האוסטרי, שלמעשה כמעט ואינו מתייחס לכך. לסעיף זה מקדימה המחברת תיאור מפורט של המדיניות הבריטית, שמתוכו מתקבל כביכול הרושם שהאימפריה הבריטית הכריזה מלחמה פרטית ומיוחדת על קבוצת קלאדובו, דבר המשמש מעין צידוק למחדלי היישוב להתערב לטובתם ושלא היה לו, לרעתם, סיכוי של הצלחה מלכתחילה.

35. *דרך בים*, ע' 102-103, הערה 95.

36. ויינר-עופר, ע' 91.

37. אנדרל-מושק, ע' 176.

מן המסמכים הבריטיים עולה, שהבריטים היו נוקשים בעניין קבוצת קלאדובו אפילו יחסית לקשיחותם בענייני עלייה ב' בכלל, וכל הבקשות להעניק להם רשיונות עלייה נתקלו בהתנגדות נמרצת – מה שהצדיק בדיעבד את הפסימיות של המדינאים הציוניים בקשר לסיכויים לקבל רשיונות.³⁸

קשה לקבל טענה זו והיא בוודאי אינה יכולה לשמש צידוק לכל המחדלים שאינם קשורים במישרין בשלטונות הבריטיים, שהמחברת מציינת בספר:

לא נעשה מאמץ... לגייס גורמים ציבוריים אוהדים הפועלים למען הפליטים מסיבות הומניטריות או פרו-ציוניות.³⁹

אנשי הסוכנות, שבה התמקדה הפעילות למען עלייתם של אנשי קלאדובו בפרק הזמן שבו חדל המוסד לעסוק בעניין המעפילים,

גם לא התגייסו למאבק פומבי באנגליה למען אנשי קלאדובו. תנאי החיים הקשים על האוניות ובמחנה האוהלים בקלאדובו לא פורסמו ברבים כדי לעורר את דעת הקהל. סכלם של מעפילי קלאדובו לא הגיע לידיעתו של הציבור היהודי והלא יהודי, ורישומה של הפרשה בעתונות היהודית והבריטית לא ניכר כלל.⁴⁰

"הסיבה לכך – המועלת ע"י הספר העברי – הייתה ההערכה שאין לדבר סיכוי רב להצלחה, מפני שעולי קלאדובו היו שרויים בבטחון יחסי ביוגוסלביה, וטופלו שם במסירות בידי איגוד הקהילות היהודיות והג'וינט".⁴¹ דומה, כי המגמה הנחרצת של מחברי הספר העברי להצדיק את הממסד הציוני היישובי בכל מקרה מגיעה כאן לציניות ולסרקזם שקשה להעלותם על הדעת ועוד פחות על הלב.

מפאת אותם 'צידוקים' ומפאת הכפילות שבטיפול הן של המוסד והן של הסוכנות "מחלקת העלייה לא התערבה בפרשת קלאדובו במישור של מדיניות הסוכנות... וראשי מחלקת העלייה... לא העלו את עניין קלאדובו על סדר היום... בשל מצבם המשופר יחסית של אנשי קלאדובו לא חרדו אנשי מחלקת העלייה חרדה מיוחדת לגורלם ולא סברו שיש לחרוג מן המדיניות הכוללת ולתת להם רשיונות עלייה יותר מן המכסה המקובלת".⁴² זאת למרות מאמרו של אליהו דובקין בעיתון 'דבר' מיום 10.6.1940 שדן בפליטים ובעיות העלייה ושבזו צויין במיוחד מצבם הקשה של פליטי הדנובה (כלומר אנשי קלאדובו) והצורך לעזור להם.

ההיתלות ב'צידוקים' פורמליסטיים למחדלים של הממסד הציוני בטיפול בעולי קלאדובו, העוברת כחוט השני בכל הספר העברי, מאפיינת גם את הגישה לטיפול בה עלית הנוער' בהעלתם של בני הנוער והילדים של קבוצה זו.

38. וינר-עופר, ע' 81.

39. שם.

40. שם, ע' 82.

41. שם.

42. שם, ע' 83.

"המאמצים להשיג רשיונות בשביל בני הנוער של קבוצת קלאדובו החלו עוד בחורף 1940, אך נעשו נמרצים יותר משנתבטלה התוכנית להעלות את הקבוצה באונייה 'דאריין'. ואכן, לאחר ביטול התוכנית, באוגוסט 1940, קיבלו ילדי עליית הנוער רשיונות עלייה... ואולם, מדוע לא התקבלו הרשיונות קודם לכן, למרות המאמצים שנעשו בעניין זה? ומדוע התאפשרה עלייתם של ילדי עליית הנוער בפועל רק במרס 1941, שבועות אחדים לפני פלישת הגרמנים?"⁴³

יש לחזור ולהזכיר, כי מדובר בילדים ובבני נוער שחיו על אוניות בתנאי מחנה ריכוז. כנגד אלה עמדו שיקולים, כגון דביקות בקריטריונים שהעמידה עליית הנוער לקבלת בני נוער למסגרותיה עוד קודם לפרוץ המלחמה, או השיקולים בדבר הצורך וההצדקה להפוך את מפעל עליית הנוער למפעל הצלה לא רק לבלתי רלבנטיים אלא במפגיע לבלתי מוסריים, קהי חושים ואטומי לב. אופייני הדבר כי "בקרב ראשי עליית הנוער נחלקו בקשר לדרך שיש ללכת בה. אנשי ארץ-ישראל היו בדרך כלל פורמליסטיים יותר וצידדו בהשאת הקריטריונים הישנים"⁴⁴, בראשם הנרייטה סולד שכתבה כי אין לשכוח "את הקווים הפורמליים שקבעה עליית הנוער לבחירת הילדים המתאימים, ושאת הבדיקות הרפואיות יש לעשות בכל הקפדנות... עלינו לקחת בחשבון לא רק את הפרט אלא גם את הארץ, שלבנינה אנו אחראים."⁴⁵

ראשי עליית הנוער, מתוך דבקותם בעקרונות שנקבעו עוד לפני פרוץ המלחמה, פורמליסטיים ולגליסטיים בעיקרם, היו מוכנים להעדיף ולהעלות בני נוער משוודיה ומארצות מעבר אחרות, שלא נשקפה כל סכנה לחייהם ושחיו בתנאי שפע שלא היו מצויים באותה שעה כמעט בכל אירופה הנתונה במלחמה, על פני הילדים מקבוצת קלאדובו.

באוגוסט 1940 העבירה עליית הנוער 111 רשיונות לבני הנוער מקבוצת קלאדובו, אך רק במרס ובאפריל 1941 יצאו ארבע קבוצות של עליית הנוער מיוגוסלוויה והגיעו בשלום לארץ. הספר העברי מנמק את האיחור של למעלה מחצי שנה בין העברת הרשיונות והיציאה ב"מכשולים בירוקרטיים בארצות המעבר לארץ ישראל"⁴⁶. ואילו הספר האוסטרי מעיד על הפרש של חודש אחד בלבד בין קבלת הידיעה בדבר הגעת הרשיונות, בין היציאה לדרך, למרות אי אלה קשיים בירוקרטיים, שניתן היה להתגבר עליהם.⁴⁷

עוד קודם הגיעם ארצה נכבשה יוגוסלוויה ע"י הגרמנים. אילו המשיכו המטפלים בעליית ילדים ובני נוער אלה להתמהמה, כדרכם עד כה, עוד ימים אחדים, היה חלקם באשמת מות הילדים רובץ בדין על מצפונם, כמו זה של מות אלף יהודי קלאדובו על מצפון המוסד ומנהיגי היישוב היהודי בא"י.

לקבוצה אחרת של 120 ילדים, שהוברחו מגרמניה ליוגוסלוויה ביוזמתה של רחה פרייאר, מיאנה הנרייטה סולד להעניק רשיונות עלייה מטעם עליית הנוער. מהם

43. שם, ע' 86.

44. שם, ע' 87.

45. שם.

46. שם, ע' 89.

47. אנדרל-מנושק, ע' 183.

קיבלו ברגע האחרון ממש את הרשיונות, שלא ע"י עליית הנוער, קבוצה של 30 בני נוער נותרה מאחור וסבלה סבל רב מעין כמוהו, כשבאותה שעה ממש היו רשיונות עלייה מצויים בידי עליית הנוער.⁴⁸

הספר האוסטרי מביא במקומות שונים את סיפורם של תוכניות בריחה אינדיבידואליים, שלא במסגרת הטרנספורט. מהם ניסיונות שלא נשאו פרי, כגון בקשות להגירה לארה"ב, דרך ליסבון, כאשר הבעיה שלא נפתרה הייתה השגת קשר מבלגרד לליסבון, (דרך אתונה או רומא) או כאשר תנועת האוניות בין ליסבון לניו יורק הופסקה במסלול אלטרנטיבי דרך סיביריה – Wladiwostok סן פרנציסקו.⁴⁹ כן נעשה ניסיון של קבוצת אנשים לנטוש את טרנספורט קלאדובו ולהצטרף לטרנספורט שאורגן ע"י ברטולד שטורפר מווינה.

מספר אנשים שהיו בעלי רשיונות אלה, השיגו את רישיון המעבר דרך יוון, והצליחו להציל עצמם בדרך זו. מספרם המדויק אינו ברור. לפי המקורות מדובר בין 30 ל-50 אנשים.⁵⁰ לניסיונות אלה אין כל זכר בספר העברי, אולי משום שלא נעשו במסגרת 'החלוצ' והמוסד, וייעדם לא היה ארץ ישראל.

מספר מועט של חברי קבוצת קלאדובו הצליחו להמלט גם לאחר ההתקפה הגרמנית על יוגוסלביה. סיפורם של Herta Eisler/Reich ובעלה Romek Reich שנמלטו דרך איטליה המתואר בפרוטרוט בספר האוסטרי ושגם במכלול סיפורי גורלות בתקופת השואה נועד לו ייחוד אנושי משלו, נזכר בספר העברי במילים ספורות בלבד. סיפורה המרתק של Frieda Fanny Wiener (Rosenzweig) שנמלטה דרך בולגריה ושהגיעה לא"י כעבור ארבע שנים לא נזכר בספר העברי כלל. הספר האוסטרי העולה על הספר העברי לכל אורכו בהתעניינות אנושית בגורלות הפרט, מכיל אף סקירה על גורלות השארים של אלה שנותרו בחיים.

4. גורל אנשי קלאדובו-שאבאץ אחרי ההתקפה הגרמנית על יוגוסלביה

ניתן לסכם פרק עצוב זה במשפטים ספורים שבהם פותח הספר העברי את הסעיף "משטר הכיבוש בסרביה וגורל יהודיה".

עם כיבושה של יוגוסלביה בידי הנאצים באפריל 1941 בותרה הארץ. בקרואטיה הוקמה מדינה גרורה בראשות אנשי "אוסטשה". מקרוניה נמסרה לבולגריה ואזור וויבודינה הועבר להונגריה. סרביה נשארה תחת כיבוש גרמני, באותה העת היו בה כ-20 אלף יהודים, ובכללם פליטים יהודים שמצאו בה מקלט ואנשי קבוצת קלאדובו-שאבאץ. לאחר הכיבוש החלו הנאצים לרדוף את יהודי סרביה, ובתוך כשנה, עד אביב 1942, רצחו את כולם. הרצח ההמוני של יהודי סרביה החל בסתיו 1941 ברצח הגברים היהודים בירייה במסגרת פעילות הצבא לחיסול הלוחמה הפרטיזנית נגד הכובשים הגרמנים ביוגוסלביה, ובעיקר במסגרת רצח בני הערובה. רצח זה נעשה בזמן שהאיינזגרופן (עוצבות המבצע) ביצע בסיוע הצבא הגרמני

48. חיים שצקר, "מוסד עליית הנוער וחלקו בהצלחתם של הילדים פליטי השואה, בקליטתם ובשיקומם" בשאריית הפליטה 1944-1948, יד ושם, ירושלים תשנ"א, ע' 334.

49. אנדרל'מנושק, ע' 163-168.

50. שם, ע' 184-185.

רציחות המוניות בשטחי ברית המועצות. הנשים היהודיות בסרביה נרצחו ממרס עד מאי 1942 בקרן גז שהובא מגרמניה לשם ביצוע "הפיתרון הסופי". גורל אנשי קבוצת קלאדובר-שאבאץ הוא חלק מסיפור דמים זה.⁵¹

גם בתיאור התקופה הזו שני הספרים כמעט זהים במבנה ובחלוקת המשנה של הסעיפים:

- (1) משטר הכיבוש בסרביה וגורל יהודיה – האמצעים הראשונים הננקטים נגד היהודים.
- (2) ההתקוממות המזוינת בסרביה – ראשית התקוממות הפרטיזנים ומעשה התגמול נגד היהודים.
- (3) המתקפה הגרמנית הראשונה, "מירוץ הדמים" בשאבאץ – הקרב על שאבאץ ו"מירוץ הדמים", "הפתרון הסופי" בסרביה.
- (4) רצח בני ערובה יהודים וצוענים, רצח כל הגברים היהודים – פקודתו של הגנרל Boehme לרצח היהודים.
- (5) רצח הנשים והילדים במחנה סיימישטה – מחנה הריכוז Sajmiste.
- (6) אחרית דבר – אפילוג.

כאמור אין מאמר זה מתכוון לשמש תחליף לקריאה של לפחות אחד משני הספרים ואין באפשרותו לסקור את תוכנם של ראשי פרקים אלה, אלא לעמוד על הבדלים בגישה ושוני בהדגשים של שני הספרים. שניהם מתבססים על תיעוד ארכיוני נרחב, בנוסף להזדקקות למחקרים הבסיסיים בנושא משל שלח ובראונינג. שני הספרים מבליטים את העובדה כי יהודי סרביה הושמדו בשלב ראשון של ביצוע "הפיתרון הסופי".

שתי מגמות מובלטות בספר האוסטרי המפורט יותר והעולה על הספר העברי בניתוחיו.

- (1) להבליט את חלקה של אוסטריה בחילות המצב הגרמניים בסרביה, ומקומם של פושעי המלחמה האוסטרים בביצוע רצח היהודים בכלל ויהודי קלאדובר-שאבאץ – יוצאי אוסטריה בעיקרם – בפרט.
- (2) מחבר פרק זה בספר האוסטרי, שכתב אף ספר מיוחד המוקדש לנושא,⁵² מבליט את תפקיד הוורמאכט ביוזם, תיכנון וביצוע "הפתרון הסופי" בסרביה, עוד קודם שאומץ כמדיניות כללית באחריות ה.ס.ס.

הספר מפרט במידה רבה יותר את האמצעים הראשונים שנקטו נגד יהודי סרביה, בפרט באספקט הכלכלי. האספקטים הצבאיים, הן של הגרמנים והן של כוחות ההתנגדות הסרביים, מפורטים ומקצועיים יותר מבספר העברי. נימה העוברת כחוט השני בספר הינה להראות כי להריגת האוכלוסייה היהודית ובפרט של הגברים מקבוצת קלאדובר לא היה ולא יכול היה להיות כל קשר לעזרה לפרטיזנים, בהיותם עצורים בצריפים מבודדים ללא כל אפשרות מגע עם האוכלוסייה בשאבאץ וכל שכן עם הפרטיזנים. מקור האשמת סרק זו נעוץ במדיניות הוורמאכט לתרץ את חלקו

51. ויינר-עופר, ע' 93-94.

52. Walter Manoschek, "Serbien ist judenfrei", Militärische Besatzungspolitik und Judenvernichtung in Serbien 1941/42, R. Oldenbourg Verlag München 1993.

בפשע מלחמה וברצח יהודים באילוצים צבאיים כביכול. כן מכיל הספר האוסטרי מעקב אחר העמדתם לדין של פושעי המלחמה הראשיים מקרב הוורמאכט (במיוחד האוסטריים), הס"ס ומשרד החוץ הגרמני לאחר המלחמה ופסקי הדין שניתנו.

אפילוג

האפילוג של הספר האוסטרי מעורר את השאלה, "מי אשם בטרגדיה של טרנספורט קלאדובו"?

נרמז על תשובות אפשריות אחדות, האם סימה שפיצר שמנע את יציאת הקבוצה ברגע האחרון האפשרי או שמא המוסד ומחוליו? הספר אינו נותן תשובה וניכר בהם, בשני ההיסטוריונים האוסטריים הצעירים, שמגמתם להוקיע את אשמת עמם, כי לא נוח להם להטיל אשמה גם על יהודים, דבר שהיה מחליש את טיעוניהם והיה אף מתפרש כהתערבות בעניינים יהודיים פנימיים.

הספר העברי אינו עוסק ב'אחרית דבר' בשאלה זו כלל, אלא בדרך ההתגלות של גורל יהודי קלאדובו-שאבאץ אחרי המלחמה.

ואילו בעבודת הדוקטור של דליה עופר על עלייה ב' היא כותבת בהקדמה:

"יש לה (לעלייה הבלתי לגאלית - ח.ש.) כמה וכמה סיומים, כמה מהם טראגיים ומלאי אימה, כמה מהם דמוניים וכמה מהם חיוביים בבחינת "הפי אנד". אפשר לומר שבדרמה שלפנינו יש גם מקלה, כמו בטראגדיה היוונית. זו מבטאה את הגורל המפעיל את המאורעות מבלי שיהיה אפשר לשלוט בו ולשנותו".⁵³

השאלה היא אם היסטוריון אכן יוכל להסתפק בעמדת תצפית ניטרלית, נמנעת מהערכה, שיפוט והטלת אשמה, תוך ייחוס מותם של אלף אנשים שניתן היה להצילם ושהופקרו, לכוחות הגורל בלבד. כן, לא ניכר בכל הגורמים שטיפלו בפרשה שום אספקט דמוני. היו אלה מוסדות שבריי אידיאולוגיה פלשטינוצנטרית וממוקדים בה, חסרי הבנה למתרחש ובלתי ערוכים לגודל השעה שהמקרה הציב אותם מולה.

